

A Study on the Reflection of War Tools in Tombstones of the Islamic Era of Iran

Ali Sadraie¹, Esmail Maroufi Aghdam^{2*}

1. Assistant Professor of Archeology, Faculty Member of the Archaeological Research Institute, Tehran, Iran
2. PhD in Archeology, Faculty of Social Sciences, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran

Article Info

Original Article

Received: 2021/08/14;

Accepted: 2021/12/08;

Published Online 2021/12/12

 [10.30699/athar.42.3.424](https://doi.org/10.30699/athar.42.3.424)

Use your device to scan
and read the article online

Corresponding Author

Esmail Maroufi Aghdam

PhD in Archeology, Faculty of Social Sciences, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran

Email:

esmaeel.maroufi@gmail.com

ABSTRACT

War tools are one of the most important designs that appear on the tombstones of different periods of Islamic Iran. These motifs are usually simple, and only the general and visual form of the weapon has been considered by stonemasons. The present study surveyed the designs of war tools on the tombstones and the reason for their use on the tomb of the deceased using a descriptive-analytical and historical method and according to field studies and library documents. It also compared these images with the weapons of the Islamic period in Iran. The findings showed that these motifs are mostly engraved on tombstones with the form of ram and lion and altar-shaped stones and include: sword, bow and arrow, dagger, mace, gun, shield and spear. The image of curved swords has been used the most. The general and apparent form of these weapons is depicted, as the weapons of the Islamic period, especially the Ilkhanid, Timurid, Safavid, and Qajar eras, and is probably a sign of the artist's knowledge of the metalworking industry of that time. On the other hand, these paintings are mostly engraved on tombstone due to the bravery of the deceased and show their greatness and respect, strength and courage, heroism and bravery.

Keywords: Tombstone, Tools of war, Islamic era, Iran, Motifs

Copyright © 2022. This open-access journal is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms.

How to Cite This Article:

Sadraie, A., & Maroufi Aghdam, E. (2021). A Study on the Reflection of War Tools in Tombstones of the Islamic Era of Iran. *Athar*, 42(3), 424-446.

مقاله پژوهشی

پژوهشی بر بازتاب ادوات جنگی در نقوش سنگ قبور دوران اسلامی ایران

علی صدراپی^۱، اسماعیل معروفی اقدم^{۲*}

۱. استادیار، گروه باستان‌شناسی، عضو هیئت علمی پژوهشکده باستان‌شناسی، تهران، ایران
۲. دانش‌آموخته دکتری، گروه باستان‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

خلاصه

جنگ‌افزارها از جمله مهم‌ترین نقوشی هستند که روی سنگ قبور ادوار مختلف ایران اسلامی خودنمایی می‌کنند. این ادوات جنگی معمولاً ساده نقر شده‌اند و تنها فرم کلی و ظاهری سلاح مورد توجه هنرمندان سنگ‌تراش قرار گرفته است. پژوهش حاضر به شیوه توصیفی-تحلیلی و تاریخی و با توجه به بررسی‌های میدانی و مطالعه اسناد کتابخانه‌ای، نقوش ابزارآلات جنگی موجود روی سنگ قبور و چرایی به‌کارگیری آنها بر روی مزار متوفی را مورد کنکاش قرار داده و همچنین این نگاره‌ها را با سلاح‌های جنگی ادوار اسلامی ایران مقایسه تطبیقی نموده است. مطالعات صورت‌گرفته نشان می‌دهد که نقوش ادوات جنگی بیشتر روی سنگ قبور قوچ و شیرهای سنگی و محرابی‌شکل نقش بسته و شامل شمشیر، تیر و کمان، خنجر، گرز، تفنگ، سپر و نیزه است که در میان آنها، شمشیرهای منحنی بیشترین کاربرد را طی ادوار داشته است. فرم کلی و ظاهری این آلات جنگی منقور روی سنگ قبرها، در راستای کامل با جنگ‌افزارهای ادوار اسلامی، خصوصاً ادوار ایلخانی، تیموری، صفوی و قاجار بوده و به‌نوعی نشان از آگاهی هنرمند سنگ‌تراش به صنعت فلزگری آن زمان است. از طرف دیگر، این نگاره‌ها بیش‌تر به‌دلیل رشادتهای شخص متوفی روی سنگ قبر وی حک شده و نشان از بزرگی و احترام، قدرت و شجاعت، پهلوانی و دلیرمندی وی است.

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۲۳

پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۱۷

انتشار آنلاین: ۱۴۰۰/۰۹/۲۱

نویسنده مسئول:

اسماعیل معروفی اقدم

دانش‌آموخته دکتری، گروه باستان‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

پست الکترونیک:

esmaeel.maroufi@gmail.com

کلیدواژه‌ها: سنگ قبور، جنگ‌افزارها، دوران اسلامی، ایران، نقوش

حق کپی رایت انتشار: این نشریه ی دارای دسترسی باز، تحت قوانین گواهی‌نامه بین‌المللی Creative Commons Attribution 4.0 International License منتشر می‌شود که اجازه اشتراک (تکثیر و بازآرایی محتوا) به هر شکل) و انطباق (بازترکیب، تغییر شکل و بازسازی بر اساس محتوا) را می‌دهد.

صدراپی علی، معروفی اقدم اسماعیل. (۱۴۰۰). پژوهشی بر بازتاب ادوات جنگی در نقوش سنگ قبور دوران اسلامی ایران. فصلنامه علمی اثر، ۴۲ (۳)، ۴۲۴-۴۴۶.

مقدمه

تمام جامعه‌شناسان و مورخان عامل جنگ و تهدید را یک عامل اصلی در محیط بشری می‌دانند. جنگ پس از زندگی، قدیمی‌ترین پدیده در میان حیوانات و انسان‌هاست (Ahmadi & Alikhani, 2007). آدمی از زمانی که پا به عرصه وجود نهاده است، برای هموارنمودن مسیر زندگی خود در تقابل با مشکلات و موانع پیش رو مانند طبیعت، حیوانات و انسان‌های دیگر قرار گرفت تا جایی که این برخوردها و مقاومت‌ها برای زیست و دستیابی به پیروزی موجب ظهور ابزار و ادوات جنگی دست‌ساز زیادی شد. ساخت و پرداخت سلاح‌های دستی در ادوار پیشین چنان رونق یافت و تا جایی پیش رفت که این دسته از ابزارآلات برای جوامع بشری نشانه‌هایی از برتری و پیشرفت محسوب می‌شد. سرزمین ایران نیز در طول تاریخ، چه در قبل از اسلام و چه در دوران اسلامی، با توجه به برخورداری از موقعیت ژئوپلیتیک و استراتژیک خود، همواره مورد تهاجم اقوام و همسایگان قرار گرفته است. این تهاجمات و ساختار سلطنتی حکومت‌ها در طول تاریخ موجب گردیده تا حکمرانان ایران نیاز اساسی به نیروهای مقتدر نظامی و کارآموده و همچنین ابزارآلات جنگی پیشرفته و توانا داشته باشند؛ بنابراین متخصصان ایرانی در این راستا نه تنها اقدام به ساخت و پرداخت ابزارآلات جنگی متنوع و به‌روز نمودند، بلکه از سازندگان سلاح در نزد دولت‌های دیگر نیز الگوبرداری کرده و سلاح‌های پیشرفته‌تر و جنگی‌تری را تدارک دیدند. استفاده و به‌کارگیری سلاح و ابزارآلات جنگی سرد در ایران سابقه‌ای طولانی دارد و این دسته از آثار از دوران پیش از تاریخ تا دوره قاجار مورد استفاده قرار گرفته‌اند. در دوران اسلامی تولید سلاح جنگی ارزش خود را می‌یابد و در دوره صفوی ساخت این ابزارها به اوج خود می‌رسد و با توجه به کاربردی بودن سلاح‌ها در این زمان، کیفیت و حتی تزئینات نیز در راستای کاربردی بودن آنها شکل می‌گیرد و ابزارآلاتی محکم‌تر و تزئینی‌تر ساخته می‌شود. پیشرفت صنعت فلزکاری و ساخت سلاح‌های جنگی پس از دوران صفویه رو به افول رفت و این صنعت هرگز رونق گذشته خود را باز نیافت. در دوران قاجار نیز سلاح‌های دستی زیادی ساخته شد که طی این دوره با توجه به رونق سلاح‌های آتشین، این آثار تنها جنبه زینتی یافتند و

به شکل یک نماد درآمدند. ادوات جنگی دوره قاجار از نظر شکل و فرم تقلیدی صرف از هنر دوره صفوی بود و در این دوره چیز جدیدی به این صنعت افزوده نشد و نمونه‌های این دوره نشان از تغییر جایگاه سلاح‌ها از جایگاه کارکردی و کاربردی به جایگاه تزئینی و تفننی تقلیل یافت. در کنار نمونه‌های باقی‌مانده از ابزارآلات و سلاح‌های جنگی دوره اسلامی، روی آثار و مدارک باستان‌شناختی این دوره همچون نگارگری و مینیاتورها، نقاشی، دیوارنگاره‌ها، سکه‌ها، بافت‌ها و منسوجات، معماری و... نیز تصاویر و نگاره‌های زیادی بر جای مانده است که در راستای شناخت، بررسی و آگاهی کامل و منسجم از ادوات جنگی دوران اسلامی و طبقه‌بندی و فرم‌شناسی آنها، قابل توجه و مفید هستند. علاوه بر هنرهای تجسمی و صنایع مستظرفه مذکور، سنگ قبرهای باقی‌مانده در گورستان‌های دوران اسلامی نیز می‌توانند کاملاً کارآمد باشند و اطلاعات مفیدی را در شناخت ادوات و سلاح‌های جنگی این دوره‌ها در اختیار قرار دهند. روی برخی از سنگ قبر موجود در گورستان‌های ایران، نقوش متنوعی از ابزار جنگی همچون شمشیر، خنجر، گرز، تیر، کمان، تفنگ و... کنده‌نگاری شده است که این پژوهش در راستای بررسی چیستی و چرایی این نقوش به انجام رسیده و بر این اساس نگارندگان به دنبال یافتن جوابی منطقی برای سؤالات زیر هستند.

۱. سیر تحول ابزارآلات جنگی در دوران اسلامی ایران چگونه و چه تغییراتی در طی ادوار مختلف یافته است؟
 ۲. نقوش ادوات جنگی موجود روی سنگ قبر کدام‌ها و قابل مقایسه با ابزارآلات جنگی کدام دوره از ادوار اسلامی ایران هستند؟
- علت و چرایی قرارگیری نقوش ادوات جنگی بر روی سنگ قبر در طی ادوار چیست؟

پیشینه پژوهش

در ارتباط با ابزارآلات جنگی و سلاح‌ها چندین کتاب، مقاله و پژوهش دیگر تاکنون به رشته تحریر در آمده که از آن جمله می‌توان به مطالعات زیر اشاره کرد: کتاب *ابزارآلات جنگ دیوید*

اسلامی پیش از ابداع توپ» نوشته محمدحسین فرجیهی قزوینی و همکاران (Farajihay et al., 2013)، مقاله «نوع منجنیق‌های دوران اسلامی» نوشته محمد نورمحمدی نجف‌آبادی و حسین بیاتلو (Noormohamadi & Bayatloo, 2014). به‌طور کلی با بررسی و مطالعه پژوهش‌های صورت‌گرفته در ارتباط با جنگ‌افزارهای دوران اسلامی ایران، مشخص گردید که تا به امروز پژوهشی مستقل در باب مطالعه نقوش جنگ‌افزارها بر روی سنگ قبور دوران اسلامی ایران و مقایسه تطبیقی با ادوات جنگی این عصر صورت نگرفته است و این امر ضرورت انجام این تحقیق را مشخص می‌نماید.

روش پژوهش

پژوهش حاضر به شیوه توصیفی-تحلیلی و تاریخی بوده و گردآوری داده‌ها و اطلاعات آن به دور روش میدانی و کتابخانه‌ای صورت پذیرفته است. این پژوهش به بررسی و مطالعه جنگ‌افزارها در طی ادوار اسلامی ایران پرداخته و سپس با مطالعه نگاره‌های ادوات جنگی موجود روی سنگ قبور ادوار مختلف اسلامی، به دنبال مفهوم‌شناسی و چستی و چرایی این نقوش و تطبیق آن با نمونه‌های موجود در موزه‌ها، اسناد و منابع مکتوب و... است. مقاله پیش رو در واقع حاصل بررسی‌های میدانی نگارندگان در گورستان‌های دوره اسلامی و روی سنگ قبرهای حاوی نقش جنگ‌افزارهاست؛ بنابراین بخش وسیعی از جمع‌آوری داده‌ها به صورت مستندنگاری و فعالیت‌های میدانی صورت پذیرفته است. نتایج پژوهش پیش رو با تجزیه و تحلیل به صورت کیفی به دست آمده است. در این پژوهش نزدیک به ۱۰۰ سنگ قبر که روی آنها جنگ‌افزارهای متنوعی به تصویر کشیده شده انتخاب گردیده که بیشتر این آثار نیز متعلق به دو حوزه فرهنگی شمال غرب ایران و غرب ایران است. جامعه آماری و نمونه‌گیری سنگ قبرها به شیوه غیر تصادفی و هدفمند و براساس میزان فراوانی، فرم و تنوع نقوش بوده است. در انتهای مقاله نیز به کمک نرم‌افزارهای اتوکد، فوتوشاپ و کورل، به ترسیمات خطی این سنگ قبور و نقوش آنها پرداخته شده است.

آکساندر (Alexander, 2008)، دائره‌المعارف مصور جنگ‌افزار اثر گرت جونز (Jones, 2017)، کتاب *Lexicon of Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period* (Moshtagh khorasani, 2009)، کتاب *Persian Fire and Steel: Historical Firearms of Iran* (Moshtagh khorasani, 2006) و همچنین مقاله «شمشیرزنی ایرانی» (L'Esclime) و مقاله خنجر دو لبه منحنی ایرانی (Persane) (Khorasani, 2009) از آثار منوچهر مشتاق خراسانی، کتاب *زین ابزار (برگی از تاریخ سلاح در ایران)*، مقاله «زین ابزار فلاخن» و مقاله «زین ابزار کمان و تیر»، هر سه از نوشته‌های ابراهیم پورداوود (Pourdavood, 1967, 1968)، مقاله «بررسی تطبیقی پوشاک رزم براساس مطالعه نگاره‌های نسخ خطی در مکاتب هرات و تبریز» نوشته محمد ابراهیمی زارعی و مریم دولتی (Zarei & Dolati, 2017)، پایان‌نامه «تزیینات سپر در نگاره‌های رزمی دو شاهنامه بایسنقری و طهماسبی» از سیده یاسمن لطفی‌زاده (Lotfizadeh, 2016)، پایان‌نامه «آیین‌ها و ابزارهای جنگ در شاهنامه فردوسی» نوشته مجید حسین‌زاده (Hoseinzadeh, 2010)، پایان‌نامه «بررسی تطبیقی ویژگی‌های فنی و هنری جنگ‌افزارهای سرد ایران در دوره صفوی و قاجار» از معصومه مرزبان (Marzban, 2011)، پایان‌نامه جنگ‌افزارهای ایران در عصر قاجار از آغاز تا ۱۳۱۳ ه. ق نوشته اشرف حاجی (Haji, 2009)، پایان‌نامه ساختارشناسی تیغه‌های فولادی جوهردار و ارائه طرح درمان و مرمت از زهرا کارآمد (Karamad, 2008)، مقاله «ارزیابی ساخت و کاربرد سلاح آتشین در عصر صفوی» از اکبر فلاحی و غلامحسین رحیمی (Falahi & Rahimi, 2015)، مقاله «اسلحه‌های سرد در ایران» نوشته رومانسکی دوبنچا (Dobinja, 1967)، مقاله «جنگ‌افزارهای ایران در عصر ساسانی» نوشته مسلم میرزاوند (Mmirzavand, 2018)، مقاله «منجنیق در نبردهای مسلمانان» اثر اصغر قائدان (Ghaedan, 2007) و مقاله «سیر جنگ و تحول تسلیحاتی در قرون نخستین اسلامی» از اصغر قائدان (Ghaedan, 2003)، مقاله «نقش ادوات پرتابی در جنگ‌های قلعه‌ای در سرزمین‌های

یافته‌های پژوهش

ابزار آلات جنگی در دوران اسلامی ایران

از دوره اسلامی تا قبل از قرن چهارم هجری قمری هیچ‌گونه سلاحی متعلق به این دوره در موزه‌ها در دست نیست. در برخی کتب متعلق به قرن هفتم و هشتم هجری نیز تصاویر برخی سلاح‌ها مشاهده می‌گردد که هیچ نمونه‌ای از آنها به دست نیامده است. به‌طور کلی در فاصله زمانی قرن اول تا هفتم هجری تقریباً اطلاعات زیادی درباره جنگ‌افزارهایی که در ایران ساخته می‌شده، وجود ندارد. قدیمی‌ترین سلاح ایرانی [دوران اسلامی] یک زرّه آهنین در موزه برلین و دیگری زرّه اسبی است که در موزه جنگی پاریس وجود دارد که هر دوی این سلاح‌ها متعلق به قرن نهم هجری هستند (Zaki, 1984). از ابزار آلات جنگی متعلق به دوره مغول چیزی باقی نمانده، اما با نگاهی به مینیاتورهای این دوره تا حدودی می‌توان با سلاح‌های جنگی در آن عصر آشنا شد. یکی از این موارد استفاده از شمشیرهای منحنی در جنگ است. در مینیاتورهای کشیده‌شده در عصر مغول، در بیشتر موارد، جنگجویان مغولی در حال حمل شمشیر منحنی به تصویر کشیده شده‌اند (Moshtagh Khorasani, 2006). صنعت ساخت ابزار جنگی از دیرباز یکی از هنرهای متداول در ایران بوده که در سالیان متمادی راه تکامل را پیمود و به عصر تیموری رسید و با علاقه پادشاهان و شاهزادگان این خاندان به ساخت ابزار جنگی، آثاری باشکوه در این دوره پدید آمد که متأسفانه در رهگذر روزگار نابود شده است. با روی کار آمدن دولت تیموری، فلزکاری و به‌خصوص صنعت فولادسازی در ایران به اوج خود رسید. به عقیده برخی از مورخان، دوره تیموری عصر شکوفایی صنایع و تسلیحات نظامی بوده است و صنعتگران چیره‌دستی خویش را در ساخت سلاح سرد از فولاد و طلاکوبی تیغه به‌خوبی نشان می‌دادند (Rezanezhad & Shariatpanahi, 2018). جنگ‌افزارهای تهاجمی و تدافعی ارتش تیموریان عبارت بودند از: شمشیر، تیر و کمان، نیزه، گرز، سپر، خنجر، جوشن، کلاه‌خود و کمند. همچنین آلات و تجهیزات دیگری چون منجنیق، فلاخن، نردبان‌ها و آتش‌اندازها نیز در این ارتش وجود داشت. مشهورترین ابزار جنگی تیموریان شمشیر است. در این دوره ایران یکی از

مهم‌ترین مراکز تولید تیغه شمشیرهای فولادی جوهردار بوده است (Karamad et al., 2010). سپر نیز از جمله وسایلی است که جنگجویان تیموری مورد استفاده قرار می‌دادند. در این دوره سپرها به اشکال دایره یا محدب یا به‌صورت مربع بود. سپرهای این دوره با تزئیناتی چون کنده‌کاری، به‌ویژه نقش برگ‌ها با طومارهای مارپیچ و نقوش هندسی زینت داده شده‌اند (Pope & Ackerman, 2008). در فلزکاری عصر صفویه که بر پایه سنت‌های قدیم و مهارت فلزکاران این دوره استقرار یافته بود، چیره‌دستی و نبوغ هنرمندان این عصر به چشم می‌خورد. هنرمندان در این دوره در موارد بسیاری شکل و ترکیب اشیای قدیم را که ظاهری زمخت و خشن و بزرگ داشت، کنار نهادند و در این زمان زیبایی و ظرافت، جایگزین شدت و خشونت قدیم شد (Ehsani, 1989). سلاح‌سازی در دوران صفویان در مقایسه با دوران مغول دستخوش تغییرات اساسی شد و اسلحه و فلزکاری در این دوران بسیار پیشرفت کرد. در دوره صفوی آثاری ساخته شد که از حد مرزها نیز فراتر رفت؛ جنگ‌افزارهایی مانند شمشیر، خنجر و قطعات رزمی مانند کلاه‌خود، زره، چنان با طلا و نقره تزئین می‌شد که چشم هر بیننده‌ای را خیره می‌نمود. برادران شری که در دوره شاه عباس صفوی به ایران آمدند، در ارتباط با کارگاه‌ها و سلاح این دوره آورده‌اند که «در کنار عمارت سلطنتی خود [شاه عباس] در اصفهان، نزدیک دو دست عمه دارد که مشغول این کار [اسلحه‌سازی] هستند و دائم، تفنگ و تیر و کمان و نیزه و شمشیر می‌سازند» (Shirley & Shirley, 1983). آنچه در هنر دوره قاجار دیده می‌شود، تقلیدی است از هنر دوران صفویه که در تمام آثار این دوره خودنمایی می‌کند. تا پیش از قاجاریان، سلاح‌های سرد نقش مهمی را در جنگ ایفا می‌کردند، اما با روی کار آمدن سلاح‌های آتشین، استفاده از این سلاح‌ها کم‌رنگ‌تر شد. سلاح‌های سرد دوره قاجار، در واقع ادامه همان سلاح‌های سردی است که در دوران صفویه در جنگ‌ها به کار می‌رفت (Marzban, 2011). در طی این دوره نیز مانند گذشته و در سطح بسیار کمتری، سلاح‌های سرد ساخته می‌شده که بیشتر جنبه تزئینی و تشریفاتی داشته‌اند.

است. براساس نگاره‌های موجود روی این آثار، شمشیرهای ایلخانی کاملاً خوش‌دست و دارای انحنا بوده‌اند. این شمشیرها دارای قیضهٔ راست و خود تیغه شمشیر نیز تا نیمه، راست بوده و پس از آن، انحنا خورده و باریک‌تر گشته و در نهایت به نوک تیز شمشیر رسیده است (شکل ۱). براساس مطالعات صورت‌گرفته، شمشیرهای منحنی از دورهٔ ایلخانی وارد ایران شدند. یکی از تأثیراتی که سازندگان سلاح در ایران از همسایگان خود پذیرفتند، شمشیرهای منحنی بود. بسیاری از محققان سرچشمهٔ شمشیر منحنی را در آسیای مرکزی می‌دانند و معتقدند که این شمشیر توسط قبایل ترکی استفاده می‌شده و بعد از آن توسط جنگجویان مغول برگزیده شده است. کشورگشایی ویرانگر مغول‌ها در بسیاری از کشورها از جمله ایران، اثر شدیدی بر تکنیک و تاکتیک‌های نظامی گذاشت. در میان آنها استفاده از شمشیرهای منحنی بود که توسط ایرانیان مورد پذیرش قرار گرفت و دلیل آن استفادهٔ راحت سواره نظام از شمشیرهای منحنی بود (Moshtagh Khorasani, 2006).

براساس نظر محققان ایرانی و خارجی، در دورهٔ تیموری مانند گذشته شمشیرهای خمیده به‌عنوان اسلحهٔ ضربتی متداول نبوده، بلکه شمشیرهای راست با تیغهٔ پهن مرسوم بوده است (kuhnel, 1989). این ویژگی تا حدودی در نگارهٔ شمشیرهای موجود روی سنگ قبرهای این دوره نیز صادق است؛ به‌طوری‌که روی برخی از سنگ قبرهای قوچ سنگی متعلق به قرن نهم هجری، خنجر و شمشیر راست نقش بسته است (شکل‌های ۲ و ۳). از طرف دیگر شمشیرهای منحنی در طی این دوره همچون گذشته متداول بوده و این از روی نگارهٔ تعدادی دیگر از سنگ‌قبرهای این دوره و همچنین با توجه به نمونهٔ شمشیرهای به تصویر کشیده شده در مینیاتورها و نگارگری‌های عصر تیموری، قابل دریافت است. روی قوچ‌های سنگی عصر تیموری نقش شمشیر معمولاً باریک و کشیده با دستهٔ راست و بلچاق کوتاه و قیضهٔ باریک و انحنا دار یا مستقیم به نمایش درآمده است که کاملاً مشابه نمونهٔ شمشیرهای به نمایش درآمده در مینیاتورهای این دوره است. شمشیرهای دوران صفوی نیز همچون گذشته کج و هلالی بودند و آنها را از فولاد آبدیده یا جوهردار ایرانی و هندی

نقوش جنگ‌افزارها روی سنگ قبور دوران اسلامی ایران

کنده‌نگاری و نقر نقوش ادوات جنگی روی سنگ قبور دوران اسلامی ایران در نوع خود جالب توجه بوده و می‌تواند معانی دوگانه‌ای را برای آن در نظر گرفت. این نقش و نگارها علاوه بر پیشه و شغل شخص متوفی می‌تواند معانی نهفتهٔ فراوانی را در ارتباط با اسطوره‌ها، اعتقادات، آداب و رسوم و فرهنگ و... در ورای خود داشته باشد. سنگ مزارات چه از لحاظ فرم کلی و چه از منظر نقوش قرار گرفته روی آنها، از تنوع زیادی برخوردار هستند؛ به‌طوری‌که مطالعهٔ ریخت‌شناسی سنگ قبور و واکاوی نگاره‌های انسانی، حیوانی، گیاهی، هندسی، ابزارآلات و... قرار گرفته روی آنها، در کنار هم اطلاعات ارزشمندی را در ارتباط با باورها و اعتقادات مذهبی ایرانی - اسلامی، جامعه‌شناختی تاریخی، فرهنگ‌شناسی، اوضاع سیاسی - نظامی و... در اختیار قرار می‌دهد. به‌طور کلی بر روی سنگ قبرهای دوران اسلامی ایران، تصاویر متعددی از جنگ‌افزارهایی همچون شمشیر، تیر و کمان، خنجر، نیزه، گرز، سپر، تفنگ و... دیده می‌شود که در زیر به بررسی و تحلیل این سنگ قبور و نقوش موجود بر روی آنها پرداخته می‌شود.

۱. نگارهٔ شمشیر در سنگ قبور دوران اسلامی

یکی از مهم‌ترین نقوشی که به‌وفور روی سنگ قبرهای دوران اسلامی ایران دیده می‌شود، نگارهٔ شمشیر است. نقش این سلاح جنگی بیشتر روی شیرها و قوچ‌های سنگی، سنگ قبور نوع محرابی شکل و سنگ قبور صندوقی شکل به تصویر کشیده شده است. بررسی و مطالعهٔ سنگ قبرهای دوران اسلامی نشان می‌دهد در طی دوران اسلامی در ایران، نقوش شمشیر از زمان ایلخانان روی سنگ قبور به تصویر کشیده شده و در سنگ قبرهای ادوار تیموری، صفوی و قاجار نیز نگارهٔ این ابزارآلات جنگی مورد استفاده قرار گرفته است. یکی از مهم‌ترین گورستان‌های عصر ایلخانی که به‌وفور روی سنگ قبرهای آن، نقش ابزارآلات جنگی به تصویر کشیده شده، گورستان قدم‌گاه در آذرشهر است. در این گورستان انواع سنگ قبور صندوقی شکل، افراشته و... قرار گرفته که با توجه به کتیبه‌های موجود، این آثار متعلق به قرن هفتم هجری و دورهٔ حاکمیت ایلخانان بر منطقه

شمشیرهای این دوره نیز منحنی بوده و از قبضه کشیده و باریکی برخوردار هستند. نمونه شمشیرهای باقی مانده از این دوره در موزه‌ها، کاملاً قابل مقایسه به تصویر این ابزار بر روی سنگ قبرها بوده و ویژگی‌های مشترکی بیان می‌کنند.

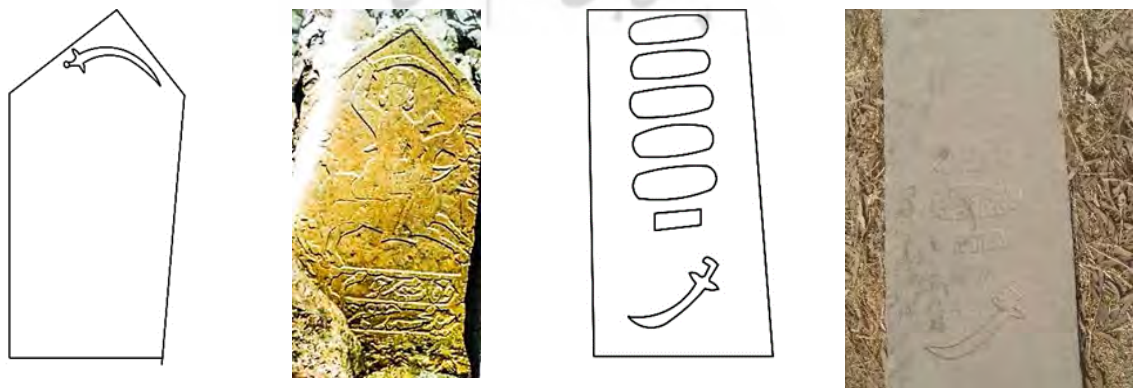
می‌ساختند (Zoka, 1971). در دوره قاجار نیز همین شمشیرها مورد استفاده قرار گرفته و آثار این دوره به‌نوعی تقلید صرف از آثار دوره صفویان هستند (شکل‌های ۴ و ۵). براساس نقوش شمشیرهای برجای مانده از دوره صفوی بر روی سنگ قبرهای این دوره که بیشتر در قوچها و شیرهای سنگی دیده می‌شوند،

شکل ۱. نقش شمشیر و سایر ابزار آلات جنگی بر روی دو مورد از سنگ قبور عصر ایلخانی در قدمگاه آذرشهر
منبع: نگارندگان

شکل ۲. نقش شمشیر بر روی قوچ سنگی، موزه مراغه، قرون نهم و دهم هجری - منبع: نگارندگان
شکل ۳. نقش شمشیر راست-گوشه بر روی قوچ سنگی ورزقان تبریز، قرن نهم و دهم هجری (ماخذ: نگارندگان)

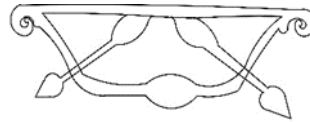
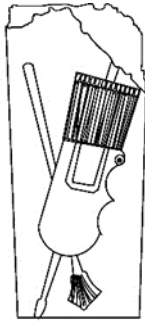
شکل ۴. نگاره شمشیر بر روی سنگ قبر ساده، گورستان دارالسلام شیراز، دوره قاجار
منبع: نگارندگان

شکل ۵. نگاره شمشیر بر روی سنگ قبر محرابی، گورستان دشت روم کهگیلویه، دوره قاجار
منبع: (Tanavoli, 2009)

قدم‌گاه آذرشهر، در کنار نقش شمشیر و سایر ادوات جنگی دیگر دیده می‌شود. کمان‌های ایلخانی از دو طرف قوس خورده و در انتها نیز به گوی کوچکی در دو طرف کمان و در جایی که زه به کمان متصل گشته، رسیده و کمی قوس به بیرون یافته است. این ویژگی در قوچ‌های سنگی قرون نهم و دهم هجری نیز با همین خصوصیات مشاهده می‌شود. نمونه تیر و کمان متعلق به ادوار اسلامی ایران به دست نیامده، اما با توجه به تصاویر سلاح‌های جنگی به تصویر کشیده شده در نسخ خطی و مینیاتورها تا حدودی می‌توان سیمای کلی این ابزار جنگی را توصیف نمود. براساس نگاره‌ای موجود در کتاب ورقه و گلشا متعلق به دوره سلجوقیان، کمان‌های این دوره، مانند نمونه‌های موجود روی سنگ قبور، هلالی بوده و انتهای کمان نیز زاویه خورده و به عقب برگشته است. براساس برگ‌نگاره‌ای از شاهنامه فردوسی، کمان متعلق به ایلخانیان نیز دقیقاً همین ویژگی را داشته و مانند نمونه‌های متعلق به عصر سلاجقه است. در ادوار تیموری و صفوی نیز کمان‌ها منحنی زیادی داشته و نوک کمان نیز به بیرون برگشته است (شکل ۹). بنا به گفته دلواله، در دوره صفویان تیر و کمان از اساسی‌ترین جنگ‌افزارها محسوب می‌شده و قزلباش‌ها همچنان از آن استفاده می‌کردند و تا مدت‌ها به کار بردن تفنگ را دور از شأن خود و خلاف جوانمردی می‌دانستند (Dellavalle, 1991). بر روی سنگ قبرهای نوع محرابی شکل غرب کشور متعلق به قرون ۱۳ و ۱۴ هجری قمری نیز، بی‌شمار سنگ قبر با نگاره تیر و کمان موجود است. روی این سنگ‌قبرها، تیر و کمان به صورت ساده و در ابعاد کوچک‌تری به تصویر کشیده شده است.

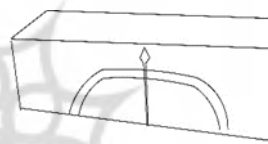
۱. نگاره تیر و کمان در سنگ قبور دوران اسلامی

نقش تیر و کمان بیشتر روی قوچ‌های سنگی و سنگ قبرهای نوع صندوقی و محرابی شکل به نمایش درآمده است و روی دیگر فرم‌های سنگ قبور دوران اسلامی ایران مشاهده نمی‌گردد. این نگاره معمولاً با کمانی هلالی یا منحنی به تصویر کشیده شده که در میانه آن، تیری با سر پیکانی لوزی‌مانند یا چند پره، قرار داده شده است. انتهای دو طرف کمان‌ها نیز زاویه خورده و رو به بیرون منحنی کمان برگشته است. تیر و کمان از جمله سلاح‌های سرد جنگی بوده که در ایران از ادوار پیش از تاریخ استفاده شده است. نقش این سلاح جنگی روی نقوش صخره‌ای موجود در کوسالان کردستان (Lahafian, 2013)، سنگ‌نگاره‌های ارگس سفلی ملایر (Bikmohammadi et al., 2013)، سنگ‌نگاره‌های دشت توس (Bakhtiari Shabri, 2009)، سنگ‌نگاره‌های ابراهیم‌آباد اراک (Rafiefar, 2005) و بیشتر نواحی دیگر ایران دیده می‌شود. این ابزار جنگی در دوران تاریخی نیز در دوره ماد (Shateri et al., 2016)، دوره هخامنشی (Pope, 2009) و ادوار اشکانی و ساسانی مورد استفاده قرار گرفته است. در دوره اسلامی تیر و کمان یکی از مهم‌ترین سلاح‌های جنگی محسوب می‌شده است. بنا به گفته اشپولر، پادشاهان سلجوقی به هنگام بار عام زیر سایبانی می‌نشستند که اغلب به نقش تیر و کمان یا عقاب مزین بود (Spuler, 2012). فضل‌الله در تاریخ مبارک غازانی از استادان کمانگر و تیرتراش و کارگاه‌های آنان یاد کرده است (Fazlollah, 1940). براساس بررسی‌های صورت‌گرفته، اولین نمونه‌های نقش تیر و کمان روی سنگ قبرهای عصر ایلخانی به نمایش درآمده است (شکل‌های ۶-۸). این نگاره در سنگ قبور

شکل ۷. سنگ قبور صندوقی با نقش تیر و تیردان، قدم‌گاه
آذرشهر، ایلیخانی
منبع: نگارندگان

شکل ۶. سنگ قبر گهواره‌ای موزه آذربایجان با نقش تیر و کمان،
سال ۷۷۰ هجری
منبع: نگارندگان

شکل ۹. سنگ قبر قوچ موزه مراغه با نقش تیر و کمان، قرن نهم و
دهم هجری
منبع: نگارندگان

شکل ۸. سنگ قبر صندوقی شکل گورستان سرعین اردبیل با
نقش تیر و کمان، ایلیخانی
منبع: نگارندگان

بیشتر این سنگ گورها، تصاویر انسانی، با خنجر و کمربندی به میان بسته به نمایش درآمده است. تفاوت سنگ گورها یا استل‌های شهریری با سنگ قبرهای دوران اسلامی در این بوده که در اینجا نقش فرد به صورت یک استل تراشیده شده که به دلیل همین وجود نقش انسانی، ساکنان محلی نام مکتب اوشاقلاری یعنی «بچه‌های مکتب» را به آنها داده‌اند (Mohammadi, 2003). شهریری مجموعه بزرگی است که اولین بار توسط باستان‌شناسان انگلیسی در سال ۱۹۷۸ و به سرپرستی چارلز برنی مورد مطالعه قرار گرفت (Burney, 1979).

استل‌های موجود در شهریری متعلق به عصر آهن II هستند (EzattollahiNejad, 2008). براساس آثار به‌دست‌آمده از دوران تاریخی در ایران، همچون گنجینه آمودریا متعلق به دوره هخامنشی و همچنین نقوش ظروف

۲. نگاره خنجر در سنگ قبور دوران اسلامی

استفاده از نگاره خنجر روی سنگ قبرهای دوران اسلامی ایران، تنها روی سنگ قبور نوع قوچ سنگی، شیر سنگی و سنگ قبرهای محرابی و ساده عمودی دیده می‌شود. بر روی قوچ‌های سنگی، نقش خنجر معمولاً به صورت تکی به نمایش درآمده، اما روی بردشیرها یا شیرهای سنگی، به همراه نقش خنجر، نقوش تفنگ و گرز و... نیز دیده می‌شود. در سنگ قبور محرابی و ساده نیز که بیشتر متعلق به ادوار قاجار و بعد از آن هستند، نقش خنجر همراه با سایر نقوش دیگر به کار رفته و به نوعی نشانی برای قبور مردان است. نقش خنجر روی سنگ قبور، سابقه‌ای بس طولانی در ایران باستان دارد و این سنت به دوران پیش از تاریخ و عصر آهن بازمی‌گردد. در محوطه پیش از تاریخی شهریری در مشکین شهر اردبیل، بی‌شمار استل سنگی بر روی گورها قرار داده شده که روی

سنگ قبرهای دوره اسلامی، تماماً از نوع خنجرهای کوتاه و قوسی شکل بوده و در این آثار هیچ‌گونه خنجر راستی مشاهده نشده است؛ بنابراین نوع این نگاره‌ها و شمایل‌نگاری آنها کاملاً قابل قیاس با خنجرهای باقی‌مانده از ادوار تیموری، صفوی و پس از آن است. براساس سنگ قبرهای شناسایی‌شده، اولین نمونه نگاره خنجر روی قوچ‌های عصر تیموری و صفوی کنده‌نگاری شده است. این خنجرها دارای دسته‌ای کوتاه بوده که بلافاصله پس از آن، تیغه خنجر با قوس ملایم خود بدان وصل شده است (شکل‌های ۱۰-۱۲).

زرین و سیمین ساسانی، در این ادوار، خنجرها از سه بخش دسته، تیغه و بلچاق بوده و معمولاً خنجر، راست بوده و از تیغه خمیده برخوردار نیستند. بنا به گفته پوپ و آکرمن، در دوران اسلامی هیچ سندی وجود ندارد که نشان دهد خنجر خمیده پیش از سده نهم هجری عموماً در ایران به کار رفته باشد، بلکه در آن هنگام تنها تیغه اندکی خمیده بوده است (Pope & Ackerman, 2008) ولی در دو قرن دهم و یازدهم هجری قمری تیغه‌های شمشیر و خنجرهایی که معمول بود، کاملاً کج و قوسی است (Zaki, 1984) نقش خنجر روی

شکل ۱۰. قوچ‌های سنگی با نقش خنجر بر بدنه آنها، موزه تبریز و مراغه، قرن نهم و دهم هجری

منبع: نگارندگان

شکل ۱۱. قوچ سنگی با نقش خنجر (؟ شمشیر)، موزه نخجوان، قرن

نهم و دهم هجری

منبع: نگارندگان

شکل ۱۲. قوچ سنگی با نقش خنجر به همراه شمشیر، تکاب، قرن

نهم و دهم هجری

منبع: نگارندگان

محرابی شکل ادوار مختلف دیده می‌شود. تصویر سپر بر روی سنگ قبرهای دوران اسلامی ایران، بیشتر ساده و گاهی نیز همراه با تزیینات حصیری‌شکل، پره‌مانند یا تزیینات قبه‌ای روی بدنه آنهاست. سپر از جنگ‌افزارهای دفاعی همراه سربازان بوده که آن را هنگام زد و خورد، روی سر یا جلوی سینه‌شان می‌گرفتند تا از شمشیر و نیزه دشمنان در امان

۳. نگاره سپر روی سنگ قبور دوران اسلامی

نقش سپر به همراه نقش شمشیر، از جمله نقوش متداول آلات جنگی در دوره اسلامی ایران بوده که بیش از سایرین بر روی سنگ قبور این دوره دیده می‌شود. این نقوش به دو صورت بیضی‌مانند و دایره‌ای شکل بر روی قوچ‌های سنگی، شیرهای سنگی، سنگ قبور صندوقی و سنگ قبرهای نوع

صورت ساده و همراه با تزیینات و بیشتر در کنار نگاره شمشیر به نمایش درآمده است. سپرها همانند شمشیر و تیر و کمان و سایر ادوات جنگی دیگر، نمادی بسیار شناخته شده برای قدرت هستند. مقایسه شمایل‌نگاری نقش سپر بر روی سنگ قبرهای ایلخانی، تیموری و صفوی با نمونه‌های موجود از این ادوات در موزه‌ها و نمونه‌های به تصویر کشیده شده در صفحات نگارگری و مینیاتورهای ادوار مذکور، نشان از دقت هنرمندان سنگ‌تراش در انتخاب آگاهانه نوع و فرم این دسته از نقوش است؛ به طوری که کاملاً با نمونه‌های موجود مشابه است (شکل‌های ۱۵ و ۱۶).

بمانند (Amid, 2002)؛ بنابراین در حالی که شمشیر و خنجر سلاح‌های تهاجمی جنگ هستند، سپر سلاح دفاعی است. سپرها در طول تاریخ از تنوع زیادی برخوردار بوده و دارای اشکال لوزی، مستطیل و دایره و... هستند. در دوران ساسانیان، سپرها بیشتر از طرح مدور برخوردار بودند (Hekmat, 1971) و همین شکل نیز در دوره اسلامی در کنار دیگر طرح‌ها مورد استفاده قرار گرفته؛ به طوری که در چند نمونه از سنگ قبور مورد مطالعه که دارای نقوش سپر بوده، نگاره مذکور عمدتاً دارای طرحی دایره‌ای شکل بوده و تنها در یک نمونه از شکل بیضی برخوردار است (شکل‌های ۱۳ و ۱۴). سپر جنگی روی سنگ قبور ادوار اسلامی ایران، به دو

شکل ۱۳. نمونه‌هایی از نگاره سپر روی سنگ قبرهای گورستان قدمگاه آذرشهر، ایلخانی و دهیم هجری
شکل ۱۴. قوچ سنگی با نقش شمشیر و سپر، موزه مراغه، قرن نهم و دهیم هجری
منبع: نگارندگان

شکل ۱۵. شیر سنگی بختیاری با نقوش شمشیر و سپر، دوره صفوی
شکل ۱۶. سنگ قبر ساده با نقش سپر و شمشیر، گورستان دارالسلام شیراز، قاجار
منبع: نگارندگان

منبع: نگارندگان
(Http://4iranian.com/index.aspx?siteid)

می‌کردند، دارای ویژگی‌هایی هستند که در گرزهای دوران بعدی نیز قابل تشخیص است. علاوه بر این، از مارلیک، املش و حسنلو نیز گرزهایی یافت شده است (Jelodar et al., 2015). نمونه‌های زیادی از این جنگ‌افزار در دوره ساسانی، بر روی نقوش برجسته و آثار هنری دیگر قابل مشاهده است؛ از آن جمله بهرام پنجم به هنگام برداشتن تاج شاهی خود از میان شیرهای غران، این گرز را در دست دارد (Harper, 1990). نمونه‌ای از گرزهای متعلق به صدر اسلام و قرون میانه باقی نمانده است. سر گرز به اشکال مختلف در نگاره‌های دوره تیموری دیده می‌شود. در این دوره گرز مورد استفاده پیاده‌نظام بود. سر گرزهای زره‌شکن، معمولاً سنگین و گل‌میخ‌دار بود که از این خاصیت برای کوبیدن و خردکردن سپر یا زره دشمن استفاده می‌شد (Purdavood, 1966). گرز در دوره‌های اخیر به صورت جنگ‌افزاری تشریفاتی و نمادین، نشانی برای پادشاهان ایران و موبدان کیش زردشتی باقی مانده است. این گونه رزم‌ابزارها و عصاهای سلطنتی که به شیوه استادانه تزئین شده‌اند، در دوران قاجار نیز متداول بوده است (Harper, 1990).

شکل ۱۷. اشکال نگاره گرز بر روی سنگ قبور قوچ و شیر سنگی
منبع: نگارندگان

روزگار باستان از این جنگ‌افزار بسیار استفاده می‌کردند. ایرانیان کسانی را که می‌توانستند نیزه‌پرانی کنند، ارج می‌نهادند. داریوش اول هخامنشی در بند ۹ کتیبه بیستون به نیزه‌زنی خود تفاخر می‌کند و در اینکه می‌تواند هم سواره و هم پیاده نیزه بزند خوشحال و خرسند است (Sharp, 2005). این جنگ‌افزار در ادوار بعدی نیز همواره مورد

۴. نگاره گرز روی سنگ قبور دوران اسلامی

از جمله ادوات جنگی دیگری که روی برخی از سنگ قبور دوران اسلامی ایران نقش بسته، نگاره گرز است. گرزها معمولاً روی بدنه سنگ قبرهای صندوقی شکل، قوچها و شیرهای سنگی به نمایش درآمده و در دیگر فرم‌های سنگ قبور دوران اسلامی ایران، این سلاح جنگی دیده نمی‌شود. گرزهای نقش‌بسته روی سنگ قبرها، شامل دو قسمت دسته و گوی گوی یا همان سر گرز بزرگ ختم شده است. سر گرزها، روی سنگ قبرها به صورت‌های مدور، مثلثی و لوزی‌مانند به تصویر کشیده شده‌اند (شکل ۱۷).

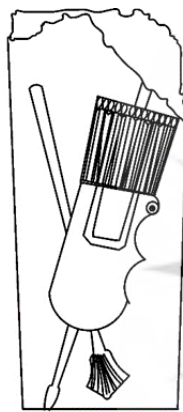
گرز از جمله کهن‌ترین ابزارهای جنگی بوده که به وسیله بشر مورد استفاده قرار گرفته است. گرز سلاحی برای زخمی کردن و از هم گسستن زره دشمن بود که در نبردهای تن به تن مورد استفاده قرار می‌گرفت. گرزها را از جنس آهن، مس، برنز و مفرغ می‌ساختند. استفاده از گرز در ایران سابقه‌ای بس طولانی داشته است. گرزهای مفرغی که سازندگان سلاح در لرستان بین قرون ۸ تا ۱۰ قبل از میلاد، ریخته‌گری

۵. نگاره نیزه روی سنگ قبور دوران اسلامی

نیزه شکل تکامل‌یافته‌ای از به‌کارگیری چوب در شکار و جنگ و در نتیجه نخستین جنگ‌افزار دست ساخت بشر بوده و احتمالاً به همین دلیل هم کهن‌ترین جنگ‌افزار در تاریخ است؛ هرچند گفته شده نیزه را بعد از تیر و کمان، باید در ردیف دومین سلاح نام برد (Nejad Akbari, 2008). ایرانیان

دیگری همچون تفنگ و غیره هستیم. نگاره نیزه بر روی سنگ قبرها در طی قرون متمادی تغییر چندانی نیافته و در سایر ادوار به صورت میله‌ای باریک و بلند با سرنیزه‌ای به شکل پیکان و یا لوزی‌مانند به نمایش درآمده است. نیزه‌های به تصویر درآمده بر روی سنگ قبور عصر قاجاری معمولاً در دست مردان سوارکار و به شکل بلندتری دیده می‌شوند (شکل ۱۹ و ۲۰).

استفاده قرار گرفته و در طی دوران اسلامی نیز همچنان به‌عنوان سلاحی پر قدرت، تداوم یافته و در کنار سایر آلات جنگی دیگر، از آن بهره گرفته‌اند. نگاره نیزه در کنار دیگر آلات جنگی، به‌وفور بر روی سنگ قبور ادوار مختلف اسلامی به تصویر کشیده شده است. با توجه به سنگ قبور دارای نقوش جنگ‌افزارها، نیزه برای اولین بار بر روی سنگ قبرهای عصر ایلخانی به نمایش درآمده است (شکل ۱۸). این ابزار در ادوار بعدی نیز روی سنگ قبرها نقش بسته و در دوره قاجار شاهد اوج استفاده از آن، در کنار جنگ‌افزارهای

شکل ۱۸. سنگ قبر با نگاره نیزه و دیگر آلات جنگی، قدم‌گاه آذرشهر، دوره ایلخانی

منبع: نگارندگان

شکل ۲۰. سنگ قبر با نگاره سوارکار و نیزه بلند در دستانش،

شینه‌شه خرم‌آباد، دوره قاجار

منبع: نگارندگان

شکل ۱۹. سنگ قبر محرابی با نگاره سوارکار، شمشیر و نیزه،

کوه‌دشت لرستان، دوره قاجار

منبع: نگارندگان

۶. نگاره تفنگ روی سنگ قبور دوران اسلامی

نگاره تفنگ از جمله ادوات جنگی دیگر به تصویر کشیده شده روی سنگ قبرهای موجود در گورستان‌های ایران است. با توجه به پیشینه استفاده از تفنگ در ایران، این سنگ قبرها تماماً متعلق به ادوار صفوی و بلاخص دوره قاجار هستند (شکل‌های ۲۱ و ۲۲). در دوره قاجار و پس از آن نیز نگاره تفنگ به صورت نمادی برای مردان دلیر و شجاع روی سنگ قبور محرابی شکل و در دست سوارکاران به نمایش درآمده است (شکل ۲۳). براساس نقوش تفنگ‌های موجود روی سنگ قبور، این سلاح‌های گرم به دو صورت تپانچه یا تفنگ لوله بلند به نمایش درآمده است که این دو نمونه هم روی سنگ قبور متعلق به دوران صفوی و هم روی سنگ قبور دوران قاجاری به چشم می‌خورند. در نقوش تفنگ لوله‌دارها، حتی بند تفنگ‌ها نیز به نمایش درآمده است (شکل ۲۴).

براساس برخی مستندات تاریخی استفاده از سلاح آتشین توپ و تفنگ، از سده نهم هجری وجود داشته است. طهرانی در کتاب دیار بگریه به استفاده از توپ و تفنگ در دوره قراقویونلوها

و در جنگ‌های دوره قرايوسف اشاره کرده است (Tehrani, 1977). همچنین آورده‌اند که پیش از تأسیس حکومت صفوی و در زمان شیخ حیدر، از شیوخ آن سلسله در سال ۸۹۳ ق، به هنگام نبردهایش در منطقه قفقاز و در جریان محاصره قلعه گلستان از توپ استفاده کرد (Hinz, 1982; Savory, 1993). در زمان شاه اسماعیل اول (۹۰۷-۹۳۰ ق)، بنیان‌گذار حکومت صفوی نیز در نبردهای مناطق مرکزی ایران به کاربرد تفنگ توسط نیروهای شاه اسماعیل و مخالفان اشاره شده است (Jonabadi, 1999). به‌طور کلی در دوره صفوی، سلاح‌های گرم به دو دسته توپ و تفنگ تقسیم می‌شوند (Elgood, 1995). در دوره قاجار نیز از همان سلاح‌های مشابه عصر صفوی بهره برده شده است. براساس مطالعات صورت‌گرفته، نگاره تفنگ به تصویر کشیده شده روی سنگ قبرهای دوران اسلامی، کاملاً مشابه نمونه‌های باقی‌مانده از عصر صفوی و قاجار است. در این نگاره‌ها به جزئیات تفنگ زیاد پرداخته نشده، با وجود این برخی از بخش‌های اصلی تفنگ همچون لوله، فنداق، بند تفنگ و ماشه روی سنگ قبرها به زیبایی به تصویر کشیده شده است.

شکل ۲۲. قوچ سنگی با نگاره تفنگ، دوره صفوی، تکاب
منبع: نگارندگان

شکل ۲۱. شیر سنگی با نقش تفنگ و خنجر، دوره صفوی، هفشجان
منبع: فیضی و فیضی، ۱۳۹۲

شکل ۲۴. شیر سنگی با نقش تفنگ، گورستان الیگودرز، صفوی
منبع: <https://shariyan.com>

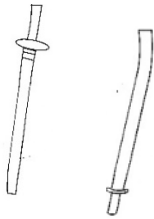
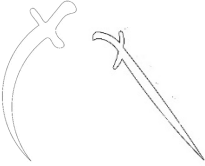
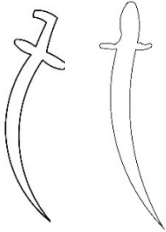
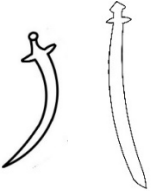
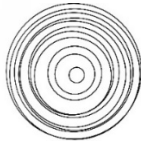

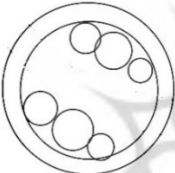
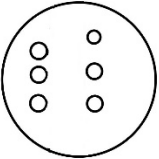

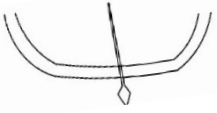
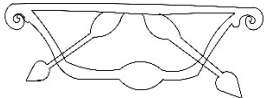
شکل ۲۳. سنگ قبر محرابی با نقش تفنگ، گورستان دهک
دلیجان، قاجار
منبع: فیض

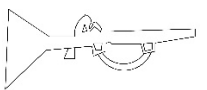

بحث

برمی‌شمارد (Tanavoli, 2009). روی سنگ قبور برد شیرینی نیز مانند قوچ‌های سنگی، نقوش متنوعی از ابزار ادوات جنگی همچون تفنگ، شمشیر، خنجر، گرز، سپر، تیر و کمان و... موجود است که تمامی این نقوش بیانگر موقعیت اجتماعی فردی بوده که این شیر بر روی مزار او نصب شده است. استفاده از سنگ قبور محرابی شکل نیز از قرن چهارم هجری قمری مورد استفاده قرار گرفته است. این نوع سنگ قبرها در سایر نواحی ایران یافت می‌شوند و طرح محراب مانند آن با توجه به آموزه‌های اسلامی تا به امروز نیز مورد استفاده قرار گرفته است. از آنجا که طراحان در مساجد همیشه محراب را به‌عنوان دریچه‌ای به‌سوی خدا در پیش روی خود دانسته‌اند؛ بنابراین از طرح محراب برای سنگ قبر نیز بهره برده‌اند. سنگ قبرهای نوع محرابی که دارای نقوش جنگ‌افزار هستند، اکثراً ماده تاریخ نیز روی آنها نقر شده و متعلق به دوران قاجار و پس از آن هستند؛ بنابراین آلات جنگی کنده شده روی این سنگ قبور نیز قابل مقایسه و تطبیق با آثار این ادوار است. غیر از موارد مذکور، در گورستان‌های دوران اسلامی ایران، سنگ قبرهای صندوقی نیز به‌صورت محدود دارای نقش و نگار ادوات جنگی هستند. این دسته از سنگ قبرها در اکثر نواحی ایران یافت می‌گردند و معمولاً نقوش ادواتی مثل تیر و کمان و شمشیر بر روی آنها نقر شده است. به‌طور کلی با توجه به آثار مورد مطالعه، از قرون میانه اسلام، خصوصاً از دوره صفوی، نقش ادوات جنگی بر روی سنگ قبرها نقش بسته و در ادوار صفوی و قاجار به اوج خود رسیده است. در میان سایر ادوات جنگی، نگاره شمشیرهای منحنی شکل بیشترین کاربرد را داشته و پس از آن نیز، نقوش خنجر و نیزه، تفنگ و تیر و کمان مورد استفاده قرار گرفته است (جدول‌های ۱ و ۲).

براساس بررسی‌های صورت‌گرفته در ارتباط با نقوش جنگ‌افزارها روی سنگ قبور دوران اسلامی ایران باید عنوان کرد که این دسته از ادوات، بیشتر روی چهار گروه از سنگ قبور، شامل قوچ سنگی، شیر سنگی، سنگ قبرهای صندوقی و سنگ قبور نوع محرابی شکل به نمایش درآمده‌اند. بررسی‌ها نشان می‌دهد بیشترین تعداد قوچ‌های سنگی در گورستان‌های شمال غرب ایران، شرق ترکیه و قفقاز شناسایی شده است که با مناطق زیستی طوایف ترکمن آق قویونلو و قراقویونلو هم‌خوانی دارد. هر چند در مناطق مختلف آذربایجان، معدود قوچ‌هایی با قدمت‌های کهن‌تر نیز یافت شده است (Aghasioglu, 2013). در بررسی و مطالعه سنگ قبور قوچ شکل ایران و مناطق هم‌جوار، علاوه بر نمونه‌های ساده بسیار، تعداد محدودی نیز به همراه کتیبه و نقش و نگار نیز موجود است که مهم‌ترین نقوش به‌کاررفته در این دست از سنگ مزارات شامل تیر و کمان، خنجر، شمشیر، سپر جنگی و... بوده که در نمونه‌های موزه زنجان، تبریز، بناب، عجب‌شیر، نخجوان و ترکیه و... قابل مشاهده است. با توجه به قرائت کتیبه‌ها، این نوع سنگ قبور بیشتر به متعلق به قرون ۹ و ۱۰ هجری هستند. مقایسه تطبیقی نقوش آلات جنگی نقر شده روی این دسته از سنگ قبرها با نمونه‌های باقی‌مانده متعلق به این زمان نشان از تعلق آنها به این دوران است. برد شیر یا شیر سنگی علاوه بر قسمت‌هایی از کشورهای ارمنستان و آذربایجان، در استان‌های آذربایجان شرقی و غربی، زنجان، لرستان، فارس، اصفهان و خصوصاً در چهارمحال و بختیاری، کهگیلویه و خوزستان پراکنده هستند. براساس مطالعات صورت‌گرفته، حجم بیشتر سنگ قبور شیرهای سنگی متعلق به دوره صفوی بوده که از این تاریخ و تا دوره قاجار و پس از آن نیز این فرم و رسم قرارداد آن روی گورها همچنان مورد استفاده قرار گرفته است. تناولی قدیمی‌ترین شیرهای سنگی را متعلق به دوره صفوی

جدول ۱. مقایسه ادوات جنگی ادوار مختلف اسلامی در نقوش سنگ قبور

ردیف	نوع ابزار	دوره ایلخانی	دوره تیموری	دوره صفوی	دوره قاجار
۱	شمش یر	(قدم‌گاه آذرشهر)	(موزه مراغه)	(لالی خوزستان)	(دارالسلام شیراز) (دشت‌روم کهگیلویه)
۲	سپیر	(قدم‌گاه آذرشهر)	(آذربایجان شرقی)	(چهارمحال و بختیاری)	(دارالسلام شیراز)
۳	کمان	(قدم‌گاه آذرشهر)	(گورستان عجب‌شیر)	(موزه آذربایجان تبریز)	---
		(گورستان سرعین، اردبیل)	(موزه آذربایجان تبریز)		

ردیف	نوع ابزار	دوره ایلخانی	دوره تیموری	دوره صفوی	دوره قاجار
۴	خنجر	---	(مراکان چایپاره)	(موزه نخجوان)	(دارالسلام شیراز)
۵	نیزه	(قدم‌گاه آذرشهر)	---	---	(اسلام‌آباد غرب) (Ahmadzadeh et al., 2018)
۶	تفنگ	---	---	(گورستان الیگودرز)	(گورستان دهک دلیجان) (گورستان هفشجان) (تکاب)

منبع: نگارندگان

جدول ۲. مقایسه تطبیقی نقوش جنگ‌افزارها روی سنگ قبور با آثار برجای‌مانده در موزه‌ها و مینیاتورها

ردیف	سنگ قبر و نوع نقش	نام گورستان	تصویر سنگ قبر	تصویر ادوات جنگی دوران اسلامی ایران (موزه و روی سایر آثار هنری)	برهه زمان ی
۱	سنگ قبر صندوقی - شمشیر	قدم‌گاه آذرشهر		جنگ اسکندریار با گرگ‌ها، مکتب تبریز	ایلخانی

سنگ قبر و نوع نقش	نام گورستان	تصویر سنگ قبر	تصویر ادوات جنگی دوره اسلامی ایران (موزه و روی سایر آثار هنری)	پرهه زمان ی
سنگ قبر صندوقی - کمان	نام گورستان آذرشهر			ایلخانی
سنگ قبر صندوقی - شمشیر	نام گورستان آذرشهر			ایلخانی
سنگی - شمشیر	نام گورستان نخجوان			تیموری
شیر سنگی - شمشیر	نام گورستان چهارمحا ل و بختیاری			صفوی

ردیف	سنگ قبر و نوع نقش	نام گورستان	تصویر سنگ قبر	تصویر ادوات جنگی دوران اسلامی ایران (موزه و روی سایر آثار هتیری)	پرده زمان و
۶	قوچ سنگی، تیر و کمان	موزه مراغه			تیموری
۷	قوچ سنگی - سپر	موزه مراغه			تیموری
۸	قوچ سنگی، شمشیر	موزه مراغه			تیموری
۹	شیر سنگی - چهارمحا ل و بختیاری				صفوی
۱۰	قوچ سنگی - خنجر	موزه آذربایجان تبریز			تیموری

سنگ قبر و نوع نقش	نام گورستان	تصویر سنگ قبر	تصویر ادوات جنگی دوران اسلامی ایران (موزه و روی سایر آثار هنری)	پرهه زمان ی
ردی ف	شیر سنگی - خنجر	لرستان	نسخه‌ای از شاهنامه شاه طهماسب، قرن دهم	صفوی
۱۱	شیر سنگی - خنجر	چهارمحا ل و بختیاری	خنجر فولادی دوره صفوی، موزه ملی ایران	صفوی
۱۲	شیر سنگی - تفنگ	الیگودرز	نمونه‌های از تفنگ صفویان، موزه رضوی	صفوی
۱۳	سنگ قبر محرابی، شمشیر	دشت‌روم کهگیلویه	شمشیر فتحعلی‌شاه، موزه جواهرات ایران	قاجار

برهه زمان ی	تصویر ادوات جنگی دوران اسلامی ایران (موزه و روی سایر آثار هنری)	تصویر سنگ قبر	نام گورستان ان	سنگ قبر و نوع نقش	ردی ف
قاجار			سوران اسلام‌آباد کرمانشاه	سنگ قبر محرابی - تفنگ	۱۵
قاجار			شرق زاگرس مرکزی	سنگ قبر محرابی - تفنگ	۱۶
قاجار			شینه‌شه خرم‌آباد	سنگ قبر محرابی - نیزه	۱۷

منبع: نگارندگان

فرهنگ‌شناسی، اسطوره و غیره به دست دهد. در این میان قرارگرفتن نقوش جنگ‌افزارهایی همچون شمشیر، خنجر، تیر و کمان، گرز، سپر و تفنگ روی بدنه سنگ قبرها می‌تواند معانی مختلفی همچون قدرت و شجاعت فرد متوفی، بزرگی و احترام، هیبت و شکوه، پهلوانی و دلیرمندی را داشته باشد

به‌طور کلی باید عنوان کرد که فرم و معماری سنگ قبرها و حضور بی‌شمار آیات قرآنی و احادیث، نقوش انسانی، حیوانی، گیاهی و نقوش اشیای دیگری همچون جنگ‌افزارها روی آنها، می‌تواند دستاوردهای مهمی را در ارتباط با شناخت اعتقادات و باورهای دینی، جامعه‌شناختی اقوام،

گورستان‌ها و روی انواع سنگ قبور موجود در آنها به تصویر کشیده شده و هم‌زمان با دوره صفویان و از این دوره به بعد، تفنگ نیز روی این دسته از آثار فرهنگی نقش می‌بندد. تمامی این آلات رزم، عموماً دارای معانی‌ای همچون قدرت و شجاعت فرد متوفی، بزرگی و احترام، هیبت و شکوه، پهلوانی و دلیرمندی فرد متوفی بوده که در یک نگاه کلی جایگاه و منزلت اجتماعی شخص متوفی را به تصویر می‌کشند. از طرف دیگر از مقایسه تطبیقی این نقوش با نمونه جنگ‌افزارهای اسلامی باقی مانده در موزه‌ها یا در نمونه‌های به تصویر کشیده شده در سایر هنرهای دیگر همچون مینیاتورها و نقاشی‌ها می‌توان استنباط نمود که هنرمندان دوره اسلامی با الگوبرداری از جنگ‌افزارهای هم‌دوره خود و به آشنایی کامل با فرم آنها، به ایجاد این نقوش دست زده‌اند؛ بنابراین و با توجه به مطالعات صورت‌گرفته باید عنوان نمود، جنگ‌افزارهای به تصویر کشیده شده روی سنگ قبور قوچ سنگی، شیر سنگی، صندوقی‌شکل و سنگ قبرهای محرابی، با ادوات جنگی عصر ایلخانی، تیموری، صفوی، زندیه و قاجار قابل قیاس بوده؛ همچنان که خود این سنگ قبرها نیز متعلق به همین بازه زمانی مذکور تاریخ‌گذاری شده‌اند.

سپاسگزاری

وجود ندارد.

منابع مالی

بین نویسندگان تعارضی در منابع وجود ندارد.

تعارض منافع

وجود ندارد.

و از طرف دیگر نیز اطلاعات ارزشمندی را در رابطه با ابزارآلات جنگی آن دوران و اسلحه‌سازی قدیم در اختیار قرار دهد. نکته مهم دیگر در ارتباط با نگاره جنگ‌افزارها روی سنگ قبور، مشابهت این نقوش با آلات جنگی باقی‌مانده از همان دوره‌ای است که سنگ قبرها بدان تعلق دارند. درواقع می‌توان گفت ارتباط تنگاتنگی بین فرم جنگ‌افزارها با نقوش آنها روی سنگ قبرها در طی هر دوره وجود دارد. این نقوش نقرشده با نقوش موجود در نقاشی‌ها و نگارگری‌های باقی‌مانده آن اعصار نیز در هماهنگی کاملی قرار دارد؛ به‌طوری‌که با مطالعه آلات جنگی موجود در نگارگری‌های عصر ایلخانی، تیموری، صفوی و قاجار و مقایسه آنها با نقوش این ابزارها روی سنگ قبرهای آن دوره، تشابهات کاملی هویداست و نشان می‌دهد که هنرمندان سنگ‌تراش در ایجاد این نقوش روی سنگ قبرها، علاوه بر نشانه‌شناسی آنها، فرم کلی آنها را نیز در نظر گرفته و با آگاهی کامل به ایجاد آنها اقدام نموده‌اند.

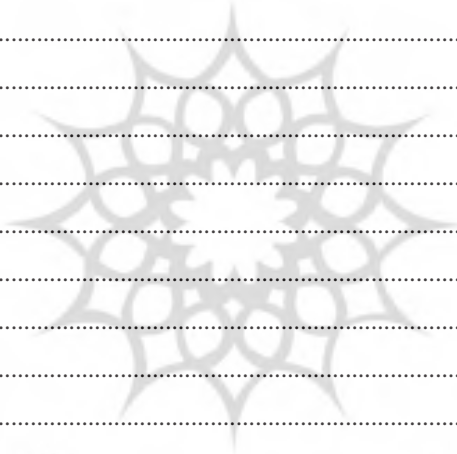
نتیجه‌گیری

در ایران دوره اسلامی، انواع جنگ‌افزارهایی که در طی ادوار مختلف مورد استفاده قرار گرفته، تا دوره صفوی تقریباً ثابت بوده و تماماً با اختلافات جزئی‌ای که داشته‌اند، در سایر ادوار مشترک و از همان سلاح‌های سرد بهره برده شده است. این جنگ‌افزارها عبارت‌اند از: شمشیر، خنجر، تیر، کمان، نیزه، گرز، تبر، سپر. از اواخر قرن نهم و شروع قرن دهم هجری و خصوصاً در دوره صفوی، علاوه بر استفاده از جنگ‌افزارهای قدیمی، سلاح‌های آتشین همچون توپ و تفنگ نیز در تشکیلات نظامی مورد استفاده قرار می‌گیرد و دقیقاً از همین دوره، این گروه از جنگ‌افزارها به‌عنوان یک سلاح شکاری یا وسیله‌ای جنگی در صحنه‌های مختلف و روی اشیای مختلفی همچون سفال، نقاشی و نگارگری، فرش، پرتره‌ها، فرسک و خصوصاً سنگ قبرها قرار می‌گیرد. نقوش جنگ‌افزارها از دوره ایلخانی به بعد، در بیشتر

References

- Aghasioglu, F. (2013). *Dash baba, Turkun dash Yaddashi*. Baki: Herbi Publication .
- Ahmadi, M., & Alikhani, B. (2007). Spatial analysis of the impact of the climate on the military equipments in Iran. *territory*, 4(13), 29-42 .
- Ahmadzadeh, F., Hoseyni, H & ,Norasi, H. (2018). A Research on the Recognition of Implication & Motifs of Gooran Tribal Gravestones in West Islamabad (Ex-Shah Abad1) City. *Bi-Quarterly Journal of Theoretical Principles of Visual Arts*, 3 (1), 72 - 92 .
- Amid, H. (2002). *Amid Persian Culture* (Twenty-Fifth ed., Vol. 2). Tehran: Amirkabir Publishing .
- Bakhtiari Shahri, M. (2009). Study and study of newly discovered petroglyphs of Toos plain. *Archaeological Studies*, 1(1), 21- 44 .
- Bikmohammadi, K., Janjan, M., & Bikmohammadi, M. (2013). Introduction and Analysis of New Found Petrography Motif of B Set of Sofla Arges (Malayer-Hamedan), *Archaeological research*, 2(2), 121-140 .
- Burney, C. A. (1979). Meshkinshahr Survey. *Iran*(3), 1-71 .
- Dellavalle, P. (1991). *Travelogue of Petro Delavaleh ;Part related to Iran*. Tehran: Elmi va Farhangi Publishing .
- Ehsani, M. (1989). *Seven Thousand Years of Metalworking in Iran*. Tehran: Elmifarhakgi publications .
- Elgood, R. (1995). *Firearms of the Islamic world: in the Tareq Rajab Museum*. Kuwait: Bloomsbury Academic Publishing, U.K .
- EzattollahiNejad, T. (2008). Study of Shahriri's rocks. *Art Quarterly*, (78), 170-193 .
- Fazlollah, R. (1940). *The History of Mubarak Ghazani*. London: Karloyan Publishing .
- Harper, P. (1990). Cow's Stick in Pre-Islamic Iran. *Farhang Magazine*, (7), 381- 400 .
- Hekmat, A. (1971). *Education in Ancient Iran* (First Edition ed.). Tehran: Kayhan Publications .
- Hinz, W. (1982). *The Formation of the National Government in Iran: The Government of Aghquyunlu and the Rise of the Safavid State* , translated by Kikavous Jahandari. Tehran: Kharazmi Publications .
- Jelodar, M., Hoseini, H., & SHateri, M. (2015). *A study of the use of mace in the Safavid period* The Second National Conference on Archeology of Iran ,
- Jonabadi, M. H. (1999). *Rawza Al-Safavieh*, by Gholamreza Majd Tayatbaei. Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Endowment Foundation .
- Karamad, Z., Golahzar, Z., Mushtaq Khorasani, M., & Etezadi, M. (2010). *Structural study of historical steel called inked steel or Iranian corrugated steel* The fourth joint conference of the Association of Metallurgical Engineers and the Iranian Foundry Scientific Society, Tehran: Iran University of Science and Technology, Casting Scientific Association Iran.
- Kuhnel, E. (1989). *Islamic Art* (H. Taheri, Trans.; third ed.). Tehran: Toos Publications .
- Lahafian, J. (2013). Rock Art in Kurdistan Iran. *Arts*, (2), 328-349 .
- Marzban, M. (2011). *A Comparative Study of the Technical and Artistic Features of the Cold War Tools of Iran in the Safavid and Qajar Periods* University of Arts I
- Mohammadi, M. R. (2003). Exploration in the ancient collection of Pir Azmian. *Bastanpazhouhi*, (11), 57-66 .
- Moshtagh Khorasani, M. (2006). *Lexicon of Arms and Armor from Iran* .
- Nejad Akbari, M. (2008). *Sassanid Empire*. Tehran: Parseh Publications .
- Pope, A. (2009). *A Look at Iranian Art* (N. Daryabandari, Trans.). Tehran: Scientific and Cultural Publications .

یادداشت

شعبه پژوهش و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Athar Periodical Magazine Writing Style

- Athar Periodical is a scientific, technical and art magazine with Scientific-Promotional Grade belonging to the Research Institute for Cultural Heritage and Tourism. The Magazine aims to reflect scientific and research achievements in the following fields: city planning, architecture, conservation and their related fields in the scope of the Iranian art and civilization.
- Scientific-research and analytical articles on the above-mentioned fields can be admitted and after being referred to referees and approval by the editorial board, they will be published in the magazine. Non-scientific articles (including translation, compilation, reviews and descriptions) will not be accepted.
- Brief scientific notes on researches such as new architectural, archeological and conservation findings can be exceptionally admitted and published in case of approval by the editorial board.
- Articles extracted from Ph.D. and M.A. dissertations can be admitted if they comply with the magazine writing style.
- The articles sent to the magazine should not be earlier published in any other magazine.
- The articles that are sent to the magazine should not be simultaneously sent to other periodicals.
- The article must include the following parts: 1. Abstract, 2. Keywords 3. Introduction: essentials and research method 4. Main body: different topics and titles 5. Conclusion 6. Endnotes 7. Sources.
- The article should include an abstract covering the problem description, research method, subject-matter of the article and important finding and conclusion.
- This part should express the totality of the article especially the subject-matter and its achievements. The abstract in Farsi should be 200 words and the English extended abstract should be 500 words. The extended abstract needs to be presented in a separated sheet. Its English translation will be done in the secretariat of the magazine.
- The article should be 5000 to 7000 words (including all parts of the article). The maximum number of maps, images, sketches, charts and the like is 15 with appropriate quality. Number and reference of documents should be, in the manner that is mentioned in the text inserted below them. Paying attention to the guild and scale of the map is necessary.
- Introduction of the article introduces the main topic, goals of research and general introduction of the article.
- The conclusion should reasonably and fruitfully clarify the discussion and present the results.
- Acknowledgements, appreciations, guilds and assistance by the others need to be briefly mentioned in the mentioned footnote.
- Footnotes of the article (terms, equivalents, further remarks and etc.) should be continuously numbered in the text and inserted at the end of the article before the list of sources entitled with "Endnotes".
- References have to be inserted in the text and between parentheses including author's surname, year of publication and page number which are mentioned after the idea in question.
- List of sources will be alphabetically sorted beginning with the surname or famous name of the authors (author-date) and placed at the end of the article.
- The bibliographic data should be written based on APA method for articles, books reports and other references as follows:
 - For articles: Author's surname and name (year of publication), full title (*Italic*), name of magazine, number of magazine, page numbers of the article in the magazine.
 - For books: Author's surname and name (year of publication), title (*Italic*), translator's or editor's name, publisher's name, place of publication.
 - For reports: Author's or researcher's surname and name (year of research), report title (*Italic*), owner of the research, registered number or code, place where in the report is kept.
- In the first page of the article author(s)' name(s) and surname(s), scientific grade, address(es), telephone number(s), fax number(s) and e-mail(s) should be inserted. Given the fact that the article has been extracted from a research project or a dissertation, the title of the research project or the dissertation should be written in the first page. The second page includes only the article title, Farsi abstract and keywords. The title should be short, clear and expressing the contents of the article.
- In case that an article is written by a number of authors, its submission and all correspondences need to be done by the first author. If not, the authors should introduce one representative in written for submission of the article and related correspondences to the secretariat of the magazine.
- The articles should be typed in MS Word in A4-sized paper addressing the editor-in-chief of the magazine through the magazine secretariat. In addition, image files including images, sketches, charts should be separately provided to the secretariat of the magazine aside from the Word file with TIFF & JPG format and etc.
- In case that an article is out of the magazine writing style, it will be returned before submission to the editorial board and referees.
- The author(s) bear the responsibility for the scientific authenticity of his/her/their article.
- Using data published in Athar Magazine in other ones is free provided that it is mentioned that it has been taken from Athar Magazine.

Secretariat of Athar Magazine